

SEEMIG ország tanulmány: Migrációs trendek Magyarországon, 1950–2012

Vezetői összefoglaló¹

Kivándorlási országból befogadó ország

Az ötvenes évektől napjainkig a migrációs folyamatok alakulását alapvetően meghatározta a politikai rendszer két korszaka. Az államszocializmus évtizedei alatt Magyarország migrációs szempontból viszonylag zárt ország volt, ahol a határokat átlépő migráció mindkét irányba szigorúan ellenőrzött, részben elfojtott és elhallgatott jelenségként létezett. A 80-as évek végéig tartó időszakot néhány sajátos hullámtól eltekintve szerény méretű (átlagosan évi kétezer fő alatti) bevándorlás, valamint ennél jelentősebb – de az 1956–57-es kivándorlási hullámot követően már nem tömeges – kivándorlás jellemezte. Az utolsó évtizedében egyre gyakoribb volt az ún. disszidálás is. Összességében Magyarország ebben az időszakban kivándorlási ország volt, az ötvenes évek végétől a nyolcvanas évek végéig átlagosan évi háromezer fő alatti migrációs veszteséggel. Ezt az időszakot ugyanakkor a teljes foglalkoztatottság, mérsékelt gazdasági növekedés és viszonylagos (a szocialista blokkon belül kiemelkedő) jólét jellemezte, ami egyfajta politikai stabilitást biztosított. Az ötvenes évek végétől 1980-ig a népesség növekedése is folyamatos volt, annak ellenére, hogy a teljes termékenységi ráta már az 1960-as évek közepén, majd az 1970-es évek elején is a reprodukciós szint alá süllyedt, és a 60-as évek végétől a halandóság is romlani kezdett.

A fordulópontra demográfiai, és részben gazdasági szempontból is 1980 körülre tehető: ekkorra már az ország jelentősen eladósodott és 1981-től folyamatosan a természetes fogyás jellemzi Magyarország népességét, tartósan reprodukciós szint alatti termékenység és magas (a 80-as években is növekvő) halandóság. Mindez együttvéve meglehetősen kedvezőtlen demográfiai helyzetet eredményezett már a rendszerváltást megelőzően.

A migrációs mintában a nyolcvanas- kilencvenes évek fordulóján történt alapvető változás, amelyet a nagyszámú menekült érkezése indított el, majd a migrációs intézményrendszer létrehozása és a – főként adminisztratív, rendészeti jellegű – jogi keretek kialakítása követett. 1989 tavaszán létrejött a Menekültügyi Hivatal, Magyarország csatlakozott a Genfi Konvencióhoz és októberben a menekültügyi szabályozás is életbe lépett.

SEEMIG – A migráció és a migrációs hatások kezelése Délkelet-Európában – Határokon átnyúló együttműködés a tényekre alapozó stratégiáikért (2012–2014)

A SEEMIG a South East Europe Programme stratégiai projektje, amelynek célja Délkelet-Európa hosszabb távú migrációs, humán erőforrás és demográfiai folyamatainak, továbbá ezek munkaerő-piacra, valamint a nemzeti és regionális gazdaságokra gyakorolt hatásainak vizsgálata. Ezáltal a tényeken alapuló döntéshozást kívánja elősegíteni országos, regionális és helyi szinten, az adatok elérhetőségének és minőségének javítására is figyelmet fordítva. A SEEMIG nyolc ország (Ausztria, Bulgária, Magyarország, Olaszország, Románia, Szerbia, Szlovákia és Szlovénia) tizenhét partnerintézményét fogja össze – köztük vannak kutatóintézetek, egyetemek, statisztikai hivatalok, valamint helyi önkormányzatok –, további három ország (Albánia, Grúzia és Ukrajna) esetében pedig megfigyelő státuszú partnereket von be.

A projekt keretében készült ország tanulmány a magyarországi migrációs folyamatok alakulását a gazdasági, munkaerő-piaci, politikai és demográfiai folyamatok kontextusába helyezve tekinti át, rávilágítva e folyamatok gyökerére és egymással való kölcsönhatására is. Az elemzés két időtávot fog át: egyfelől egy tömör történelmi áttekintést nyújt az ötvenes évektől napjainkig az említett folyamatok alakulásáról, majd részletesen vizsgálja a jelenlegi helyzetet, illetve a közelmúlt változásait, azok okait, összefüggéseit – elsősorban az elmúlt évtizedre összpontosítva. A SEEMIG projekt magyarországi helyi partnere által készített esettanulmány Baranya megye illetve Pécs migrációs, gazdasági, munkaerő-piaci és demográfiai folyamatait mutatja be, kiemelve azokat a sajátosságokat, amelyekben a helyi folyamatok eltérnek az országostól.

¹ A teljes ország tanulmány angolul megtalálható a SEEMIG projekt weboldalán:

<http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGHistoricalAnalysisHungary.pdf>

(Az itt közölt tartalom a szerzők véleményét tükrözi, a South East Europe Programme nem felel a kiadványban szereplő információk bármilyen további felhasználásáért.)

Az 1980-as évek végétől 1992-ig tartó időszakot tehát az illegálisból legálisba forduló, nagymértékű beáramlás jellemezte. Az addigi negatív migrációs egyenleget jelentős bevándorlási többlet váltotta fel, és Magyarország kivándorlási országból befogadó országgá (illetve részben tranzit-országgá) vált. Ezt követően az ezredfordulóig alacsonyabb szintű bevándorlás mellett az intézményrendszer és a jogi keretek megszilárdulása zajlott. Az ezredfordulót követően a hazai migrációs szabályozásnak az európai normákhoz való harmonizációja kezdődött, majd 2004-től a bevándorlás újra kisebb lendületet kapott. A 2004-től napjainkig tartó időszakra a bevándorlók számának hullámszerűsége (az utóbbi években csökkenése) mellett az összetételük változása is jellemző: folyamatosan növekedett a régi EU-tagországozból érkezők száma és aránya. Ugyanakkor a 2007-es év is változást hozott: egyfelől a bevándorlásra vonatkozó új jogszabályok léptek életbe (melyek következtében 2008-ban jelentős nőtt a bevándorlók száma), másfelől az addigi elsődleges küldő ország, Románia, szintén EU-tag lett, és ezt követően (részben a magyarországi gazdasági helyzet alakulása miatt is) az innen érkezők aránya jelentősen visszaesett.

A kivándorlásban az útlevelhez, illetve a szabad külföldre utazáshoz való jog 1988-as bevezetése, majd a rendszerváltozás nyitott újabb fejezetet. A migráció feletti politikai kontroll megszűnése és a határok átjárhatósága lehetővé tette a migrációs folyamatok kibontakozását, ennek ellenére a kivándorlásban csak kisebb mértékű növekedés történt a 90-es években és a külföldre távozók közül is sokan visszatértek. Ugyanakkor a hazai kivándorlási statisztikák alapján a folyamat követése lehetetlenné vált.

A rendszerváltozás gazdasági szempontból is gyökeres változásokat hozott: megszűnt a teljes foglalkoztatottság, megjelent az addig ismeretlen munkanélküliség, növekedett az infláció, jelentős gazdasági visszaesés kezdődött. A rendszerváltozás negatív munkaerő-piaci hatásai bizonyos csoportokat különösen hátrányosan érintettek, így a középkorúakat (az akkor 45–60 éves generációt), a roma népességet, valamint a kistelepüléseken élőket. A felsorolt változások mellett a demográfiai viszonyok is tovább romlottak: a kilencvenes évek elejétől a termékenység meredeken csökkent, a halandóság pedig nőtt. Míg a termékenység csökkenése az ezredfordulóig tartott, azóta – magyar sajátosságként már több mint egy évtizede – a teljes termékenységi arány alacsony szinten (1,3) stagnált, addig a halandóság a 90-es évek első felében érte el a maximumát, majd azt követően magas szinten hullámszerűen és csak az ezredforduló után tapasztalható lassú javulása. Mindezek következtében felgyorsult a népesség fogyása: a természetes fogyás 1999-ben érte el a mélypontját, közel 49 ezer fős negatív egyenleggel, majd ez mérséklődött 30 és 40 ezer fő közötti éves veszteségre. A hivatalos hazai adatok szerint pozitív bevándorlási többlet a népességfogyást valamelyest csökkentette ugyan, de teljesen ellensúlyozni nem tudta.

Újra kivándorlási ország?

A tartósan alacsony foglalkoztatási ráta és a negatív gazdasági folyamatok ellenére a kivándorlás sokáig szerény méretű maradt Magyarországon. A 2004-es EU-s csatlakozást csak kismértékben követte az elvándorlás, illetve a külföldi munkavállalás fellendülése, noha a migráció lehetősége megnőtt (az Egyesült Királyság, Írország és Svédország azonnal megnyitotta munkaerő-piacát), és a köztudatba is egyre inkább bekerült. A Magyarországról való kiáramlás mégis jóval elmaradt a többi csatlakozó országhoz képest. Ebben szakértői vélemények szerint feltehetően a régiós viszonylatban magas magyarországi jóléti juttatások, szociális támogatások is szerepet játszottak. Ugyanakkor a magyarországi népesség migrációs hajlandósága (még országhatárokon belül is) mindig is közismerten alacsony volt, és idegennyelvtudása is elmaradt a többi ország lakosságához képest.

Fordulatot csak a 2000-es évek vége hozott, amikor többféle hatás is összegződött. Egyfelől Magyarországot már a 2008-as válságot megelőzően romló gazdasági és munkaerő-piaci folyamatok jellemezték, amelyek a válság hatására tovább erősödtek. Ezek jelentős országon belüli regionális különbségeket is hordoztak. Másfelől a főbb migrációs célországokban egyre nagyobb kereslet mutatkozott a kelet-közép-európai munkaerő iránt. Ennek következtében a tükröstatistikák alapján már 2007-től jelentősebb növekedés figyelhető meg a (többnyire munkavállalási célú) magyarországi kivándorlásban, majd 2011-től, amikor Németország és Ausztria – a magyarok számára hagyományos

célországok – is felszámolták munkaerő-piaci korlátozásait az EU² állampolgárokkal szemben, a folyamat minden eddiginél nagyobb lendületet vett. A fiatalok egyre nehezebb belépése a hazai munkaerőpiacra, európai viszonylatban kiugróan magas munkanélküliségi rátájuk, valamint a felsőoktatási rendszerben végrehajtott reformok szintén hozzájárultak ahhoz, hogy egyre többen fontolgassanak hosszabb-rövidebb időtávra külföldi terveket, és egyre többen valósítsák meg azokat. A megvalósítást a körükben egyre általánosabb idegennyelvtudás, és a külföldi tanulási lehetőségek is megkönnyítették.

A migrációs terveket, szándékokat mérő vizsgálatok alapján is láthatóak a trendváltás jelei: míg korábban a külföldi munkára és/vagy kivándorlásra irányuló szándék alacsony volt, 2010 után jelentősen növekedni kezdett (különösen a hosszú távú külföldi munkát tervezők aránya), és 2012-ben érte el a csúcspontját, amikor a 18 év feletti népesség egyötöde tervezett valamilyen típusú migrációt. A fiatalabb korcsoportokban ez arány még ennél is magasabb: a legújabb vizsgálatok szerint a 18–40 évesek egyharmada készül külföldre, és több mint egytizedük „komoly” tervező.

A kivándorlás utóbbi évekbeli jelentős növekedése mellett a célországok diverzifikálódása is megfigyelhető: a két hagyományos célország – Németország és Ausztria – mellé az Egyesült Királyság is „felzárkózott”, továbbá számos új célországban (Írország, Hollandia, Spanyolország és Olaszország), ha kisebb mértékben is, de számottevően megnőtt a magyar állampolgárok száma.

A nemzetközi migráció egyenlege a 2001. és 2011. évi népszámlálások között is még összességében pozitív volt (126 ezer fő), azonban míg a korábbi évtizedben (1990 és 2001 között) a természetes fogyás mintegy felét ellensúlyozta a migrációs többlet, az elmúlt évtizedben mindössze egyharmadát. Ugyanakkor a hazai statisztikák által ugyan nem regisztrált, de a tükörstatisztikák alapján jól láthatóan növekvő kivándorlás az utóbbi években már jelentősen meghaladta a bevándorlás mértékét, tehát valószínűsíthetően ezt az időszakot tekintve a migrációs egyenleg már negatív, ami tovább súlyosbítja a népességfogyást.

A népesség csökkenése mellett, annak elöregedése is folyamatos: fokozatosan csökken a gazdaságilag aktív korúak létszáma, és nő az időskori függőségi ráta, ami hosszabb távon számos gazdasági, szociális és költségvetési problémához vezet. A bevándorlók fiatal korösszetétele ellenére a bevándorlás – ha a jelenlegi szinten marad – a népesség elöregedésére nem jelent megoldást. Ahhoz hosszú időn keresztül kellene folyamatosan fiatal korösszetételű és jelentősebb létszámú bevándorlót fogadni, és mellette a jelenlegi alacsony termékenység növekedését is ösztönözni.

Jövőbeli kilátások

A kivándorlás jövőbeli alakulását – további növekedését, magas szinten való megállapodását, vagy esetleg csökkenését – nem könnyű megjósolni, ugyanis ez egyfelől a hazai gazdasági, társadalmi, politikai változásoktól, másfelől a célországok gazdasági folyamatainak, külföldi munkaerő-igényének, fogadókészségének alakulásától is függ. A hazai gazdasági helyzet javulása, a pozitív munkaerő-piaci és társadalmi változások, vagy a célországok munkaerő-keresletének csökkenése, szigorítások bevezetése mérsékelhetik a migrációs szándékot, visszafoghatják a kivándorlást, sőt visszavándorlást is elindíthatnak. A hazai negatív tendenciák folytatódása, a nyugati munkaerő-kereslet, illetve az országok közötti bérkülönbségek fennmaradása/növekedése, továbbá a fogadó országokban egyre inkább bővülő migráns hálózatok (és az ezeken keresztül áramló erőforrások, információ) ugyanakkor az elvándorlási hullám tartós fennmaradását és a végleges külföldön maradási valószínűsítést.

Minél tovább tart a kiáramlás, annál nehezebb megállítani a folyamatot, hiszen kialakulnak a kumulatív okság azon mechanizmusai, amelyek önmagukban is fenntarthatják. Az elvándorlás a hazai munkaerő szerkezetének átalakulását, bizonyos területeken munkaerőhiányt is eredményezhet, valamint emberi tőke veszteséget jelent, ami negatívan hat vissza a hazai gazdasági fejlődésre. Továbbá kor-specifikus jellege miatt az oktatási ágazatot is befolyásolhatja, valamint a termékenység jövőbeli alakulására is hatással lehet.

² A 2004. május 1-én csatlakozó EU8 országok: Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia.

Az, hogy folytatódni fog-e és milyen mértékben a kivándorlás, továbbá milyen végzettséggel, illetve milyen szakmával rendelkezők körében lesz hangsúlyosabb, és ennek következtében megjelenik-e nagyobb munkaerőhiány a hazai munkaerő-piac bizonyos szegmenseiben, a bevándorlás alakulására is hatással lehet. Kérdés, hogy mennyire lesz vonzó Magyarország hosszú távon a bevándorlók (és ezen belül mely csoportok) számára.

További információ

SEEMIG projekt

*KSH Népszégtudományi Kutatóintézet
1024 Budapest, Buday László utca 1-3.
e-mail: dri-seemig@demografia.hu
web: www.demografia.hu*

A szerzők

Gödri Irén: godri@demografia.hu

Soltész Béla: soltesz@demografia.hu

Bodacz-Nagy Boróka: bodacz.nagy.zsuzsa@gmail.com

